

MARGONAUTÁK

Írások Margócsy István 60. születésnapjára

Szerkesztők

Csörsz Rumen István, Hegedüs Béla, Vaderna Gábor (I. rész)

Ambrus Judit, Bárány Tibor (II. rész)

Munkatárs: Teslár Ákos (II. rész)

rec.iti

Budapest • 2009

[<http://rec.iti.mta.hu/rec.iti>]

Trenka Mihály kéziratos literatúratörténeti vázlat

A pesti egyetem történelem tanszékére Koppi Károly kényszerű távozása után¹ a helytartótanács Trenka Mihály Alajost, a pécsi akadémia tanárát jelölte, akit a dékán az 1796. február 3-i kari ülésen iktatott be állásába.² Trenka egyetemi tanárságáról és történetírói munkásságáról keveset tudunk, nincs nyomtatásban megjelent műve.³ Az utókor (elődeihez, Katona Istvánhoz és Koppi Károlyhoz képest) jelentéktelennek ítélte működését.⁴

Tanította többek között Horvát Istvánt is, akinek 1805 és 1809 között vezetett, kilenc „kötetkés” naplója számos értékes feljegyzést megőrzött a pesti egyetem tanáiról, tudósairól, de Trenka nevét mindig csak futólag, mellékesen említi meg.⁵

Az I. Ratio Educationis az egyetemen is elrendelte tankönyvek írását, a felsőoktatásban a magyar történelmet jól használható kézikönyv hiányában sokáig tanári kéziratokból tanították,⁶ és bár az 1808-as tanterv Pray György 1801-ben megjelent tankönyvét jelölte ki erre hivatalos tankönyvül,⁷ azt – feltehetően óriási terjedelme

¹ MÉSZÁROS István, *A magyar nevelés története 1790–1849*, Bp., Tankönyvkiadó, 1968, 39.

² SZENTPÉTERY Imre, *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*, Bp., Pázmány Péter Tudományegyetem, 1935 (A királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története, IV), 276.

³ Három vizsgajegyzék (tentamen publicum) maradt fenn tőle az 1808., illetve az 1809. évből. L. PETRIK Géza, *Magyarország bibliográfiája 1712–1860*, bev. SZILÁGYI Sándor, III, Bp., Dobrowsky Ágost, 1891, 684. Továbbá: HORVÁTH Ignác, *A budapesti kir. m. tudományegyetem bölcsészeti karának irodalmi munkássága: 1780–1895*, Bp., Franklin-Társulat, 1896, 77.

⁴ MUSZKA Erzsébet, *A történelem és a történeti segédtudományok oktatása egyetemünkön 1770–1848*, Bp., ELTE, 1974 (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből, 1), 30.

⁵ *Mindennapi: Horvát István Pest-budai naplója 1805–1809*, kiad., jegyz. tanulm. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Apáczai Csere János Gyakorló Iskolja tanárainak és tanulóinak munkaközössége, szerk. TEMESI Alfréd, SZAUDER Józsefné, Bp., Tankönyvkiadó, 1967. A naplóban mindössze öt alkalommal találkozhatunk Trenka névvel, ebből egy esetben ad értékelő véleményt róla [Budai Ézsiás *Közönséges História*járól szólva]: „Tökéletesebb munkája saját ítéletem szerint Bolla és Koppi könyvénel, sőt Trenka Mihály volt Tanítóm kézírásainál is.” (86b)

⁶ MUSZKA, *i. m.*, 95.

⁷ PAULER Tivadar, *A budapesti magyar királyi tudományegyetem története*, Bp., Egyetemi Nyomda, 1880, 398.

miatt – nem ennek megfelelően használták.⁸ Trenka mégsem emiatt kritizálta azt helytartótanácsi beadványában, hanem azt vetette Pray szemére, hogy „nem sokat törődött azzal, hogy történetünk egyes részeinek megvilágítására mi jelent meg az új munkákban”.⁹ Ennek a bírálatnak alapján bízták meg Trenkát egy új tankönyv megírásával, de nincs tudomásunk arról, hogy ez elkészült volna.¹⁰ Trenka 1797/1798-ban dékáni, 1803/1804-ben rektori tisztséget töltött be az egyetemen, 1809-ben pedig a helytartótanács tanulmányi bizottságának ülnökévé nevezték ki,¹¹ ezzel véget ért oktatói tevékenysége.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára megőrzött két vaskos iratcsomót, amely valószínűleg Trenka egyetemi előadásaihoz készült, latin nyelvű jegyzeteit tartalmazza.¹²

Az *Institutiones Historiae Sacrae* című iratcsomóban¹³ található a 47 oldalas *Historia Litteraria Ungarorum* című, latin nyelvű literatúratörténeti vázlat. Úgy tűnik, Trenka fontosnak találta, hogy hallgatói a magyar historia litterariával is megismerkedjenek tanulmányaik során. Ez azért is érdekes, mert 1784-ben II. József a hazai történet előadását a vidéki akadémiákra szorította, és a pesti bölcsészkaron csak az egyetemes történelem és a történelem segédtudományai maradtak.¹⁴ Hivatalosan csak 1826/1827-ben került be az utóbbiak közé a hazai tudománytörténet (historia lit-

⁸ BÍRÓ Sándor, *Történelemtanításunk a XIX. század első felében a korabeli tankönyvirodalom tükrében*, Bp., Tankönyvkiadó, 1960, 82. Ezt az állítást Muszka csak árnyalva fogadja el: „Terjedelme miatt azonban lehet, hogy nem az egészet, hanem csak a tanár által kijelölt részeket kellett megtanulniok a diákoknak.” MUSZKA, *i. m.*, 114.

⁹ SZENTPÉTERY, *i. m.*, 353. Ugyanakkor Trenka például az egyetemes történelem előadásában többek között Petavius *Rationarum temporum* című 1633-ban írt művét használta.

¹⁰ Trenka nemcsak Pray munkáját, hanem – az egyetemes történelem oktatásához fő tankönyvül szánt – Matthäus Schröckl munkáját is alaposan megkritizálta. „Felsőbb helyről mindazáltal Trenkát az érintett munka átdolgozására, vagy más eredeti munka szerkesztésére ismételten felszólították (1806).” Ezek ellenére Trenka ezt a könyvet sem készítette el. L. PAULER, *i. m.*, 348.

¹¹ Ezen kívül (szigorú) cenzorként is működött az 1810-es években, l. SASHEGYI Oszkár, *Német felvilágosodás és magyar cenzúra 1800–1830*, Bp., k. n., 1938 (Minerva Könyvtár, 130), 90.

¹² Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart. Lat. 1432. *Institutiones Historiae sacrae*, illetve *Institutiones Historiae Ungarorum Pragmaticae*.

¹³ Literatúratörténetre vonatkozó megjegyzésekkel lépten-nyomon találkozhatunk a történeti vázlatokban is; az iskolatörténeti adatok nagy része Wallaszky *Conspectus*ából való, illetve *Scriptores* címszó alatt összegyűjti egy-egy század íróit, ez a lista kibővítve megtalálható a *Historia Litteraria Ungarorum*ban is.

¹⁴ BALASSA Brunó, *A történettanítás múltja hazánkban. Neveléstörténeti forrástanulmány*, Pécs, Dunántúli Egyetemi Nyomda, 1929, 135.

teraria domestica), ennek ellenére vannak szórványos adataink arról, hogy a 18. században egyes iskolákban már tantárgyként szerepelt. Az ágostai evangélikusok lőcsei iskolájában, a legfelső osztályban 1746–48-ban már tanították az irodalom és tudományosság történetét historia litteraria név alatt, igaz, az egyetemes, és nem a magyar történelemhez kapcsolódóan.¹⁵ Arra is van adatunk, hogy a sárospataki kollégiumban 1743-ban az egyetemes és magyar történet tanításához csatlakozott a historia litteraria, melyet Bányai István vezetett be, de ez a tárgy csaknem teljes egészében a klasszikus irodalom ismertetésében merült ki. A mai fogalmaink szerinti historia litterariát csak 1783-ban kezdte oktatni az iskola jeles történetírója, Szombathi János.¹⁶ Akadémiai szinten a 19. század elején Belnay György Alajos oktatott historia litterariát a pozsonyi királyi akadémia történelem tanszékén egy általa összeszerkesztett literatúratörténeti tankönyv¹⁷ alapján. Belnay fő, szinte kizárólagos forrása Wallaszky Pál *Conspectusa* volt, s bár Wallaszkyra Trenka is többször hivatkozik, kézirata a vázlatossága ellenére több forrás használatáról tanúskodik.

A *Historia Litteraria Ungarorum* lapszéli jegyzeteiből kiderül, hogy Wallaszky mellett Trenka felhasználta Pray György, Katona István, Bél Mátyás, Kovachich Márton György, Kollár Ádám Ferenc, Horányi Elek, Gottfried Schwarz stb. munkáit is. A jegyzet nyilvánvalóan oktatási célokat szolgált, ezt igazolja, hogy az első, *Introductio in Historiam Ungariae Litterariam* című fejezetet kérdés–felelet formában írta meg. Ugyanakkor a lapszéli megjegyzésekből, a más tintával írt, utólagos beszúrásokból kiderül, hogy Trenka haláláig bővítette, javította feljegyzéseit, pedig 1809 óta már nem tanított az egyetemen. (A legkésőbbi bejegyzés 1821-ből való, Kovachich halálának időpontját jegyzi fel.)¹⁸

A *Historia Litteraria Ungarorum* három nagy egységre bontható, az elsőben az általános bevezetés után (melyben többek között rögzíti, hogy előadásában nem alfabetikus rendet, hanem időrendet követ)¹⁹ az írásbeliség kezdeteiről, a hunokról

¹⁵ *Uo.*, 38.

¹⁶ *Uo.*, 49–50.

¹⁷ BELNAY György Alajos, *Historia literarum bonarumque artium in Hungaria, e probatissimis scriptoribus synoptice deducta*, Posonii, Viennae, k. n., 1799.

¹⁸ Trenka 1822-ben halt meg.

¹⁹ Az ifjabb Szinnyei osztályozása szerint így Trenka is a „rendszeresítő” táborába tartozik. Vö. Ifj. SZINNYEI József, *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*, Bp., Rudnyánszky, 1878, 16. Hasonló rendet követ például Haner is, l. a bevezetőjét: HANER György Jeremiás, *De Scriptoribus Rerum Hungaricarum et Transilvanicarum, scriptisque eorundem antiquioribus, ordine chronologica digestis, adversaria*, I, Viennae, Johann Thomas Trattner, 1774, [XIII]. Különös módon a lapszéli jegyzetekben Trenka egyszer sem hivatkozik Hanerre, ugyanakkor egyes szócikkek összevetése után valószínűsíthető, hogy mégis őt használta forrásul. L. például Ludovicus Tubero, Székely István vagy Brodarics István szócikkét.

ír Bél Mátyás 1718-as munkája alapján.²⁰ Kiderül, hogy Trenka szerint ugyanaz a historia litteraria célja, amit Budai Ézsaiás részletesen megfogalmazott a *Régi tudós világ históriájában*: „A Literaria Historiának már az a tzélja, hogy a tudományok előmenetelét vagy hátráltatását; előmenetelének vagy hátráltatásának idejét, okát és módját; a tudós, vagy legalább tudós számba ment munkákat, és azoknak szerzőit; a szerzők érdemit és betsit, virtusit vagy fogyatkozásait adja elő: egy szóval, hogy a Tudós Világot esmertesse meg.”²¹

Ezután rövid iskolatörténeti áttekintést ad Szent Istvántól a 17. századig, majd a historia litteraria bevett sémája szerint felsorolja a könyvtárakat (a legbővebben természetesen Mátyás könyvtáráról ír, Wallaszky *Tentamenje* alapján), illetve a nyomdákat, szintén nagyon tömören.²²

A második rész (*Collectiones Scriptorum Ungarica*) is igen rövid, alig fél oldalas, ebben történeti forráskiadványokat említ felsorolásszerűen (például Zsámboky Jánostól, Bél Mátyástól, Johann Georg Schwandtnertől), de a későbbiekben kiderül, hogy igen sokat merít ezekből a szövegkiadásokból.

A kézirat legterjedelmesebb része a *Revensio Scriptorum* címet viselő harmadik rész, amely századonként haladva ad áttekintést a magyarországi szerzőkről a 11. századtól egészen a saját koráig. A 11–15. századig terjedő lista nem túl hosszú, alig öt oldalas, és egyedül Vitéz Jánosról és Janus Pannoniusról (leginkább az életéről) ír hosszabban.²³ A 16. századi lista áttekintése után már egyértelműen kitűnik, hogy Trenka leginkább a saját tárgyára koncentrált, így elsősorban a történetírókról, jogtudósokról szól, például Balassiról említést sem tesz, noha egyik fő forrása, Wallaszky „Hungaricus Pindarus”-ként aposztrofálja őt.²⁴ Ezért is meglepő a 17. századi szerzők között két poéta, Beniczky Péter és Gyöngyösi István szócikke, és ezekhez sem Wallaszkyt, sem Horányit nem használta forrásul.

Ugyanakkor a történetírók közé bekerül egy-egy más tudományterület jeles alkotója is, például hosszan ír Temesvári Pelbártról, Káldi Györgyről, Szenci Molnár

²⁰ BÉL Mátyás, *De vetere litteratura Hunno-Scythica*, Lipsiae, Monath, 1718.

²¹ BUDAI Ézsaiás, *Régi tudós világ históriája, melyben a könyvnyomtatás feltalálásáig élt mindenféle tudósoknak, főképpen pedig, a görög és deák íróknak élete, munkái, érdemei, és a tudományoknak akkori állapotja, rendbeszedve, előadóknak. Készítette tanítványa, és részszszerint a poetica és rhetorica iskolák számára*, Debrecen, Szigethy Mihály, 1802, 14–15.

²² A historia litteraria általános jellemzéséhez többek között I. MARGÓCSY István, *Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében*, ItK, 1984/3, 291–308.

²³ Ő az egyetlen, akitől idéz is egy verset, a *De immutatione sui nominis* című epigrammát, valószínűleg Horányi nyomán. Vö. HORÁNYI Elek, *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*, III, Posonii, Viennae, Impensis Antonii Loewii, 1777, 13.

²⁴ WALLASZKY Pál, *Conspectus reipublicae Litterariae in Hungaria*, Posonii, Lipsiae, Antonii Loewii, 1785, 130. Ugyanígy hivatkozik rá Horányi is: HORÁNYI, *i. m.*, I, 107.

Albertről (csak mint szótár- és grammatikáírót ismeri), Pápai Páriz Ferencről, Czvitinger Dávidról és Bod Péterről.

Tehát Trenka már leszűkítette az anyagot: nem vállalkozik a teljes magyarországi kulturális múlt feltérképezésére. Ez a szemléletmódosulás a historia litteraria műfájának felbomlását és a régi irodalomfogalom átalakulását jelzi. Ugyanakkor az egyes szerzőkről közölt szócikkek a régi sémát követik. Anyagának nagy részét az életpálya ismertetése teszi ki, beleértve a végzett iskolákat, a betöltött (állami, hivatali vagy papi) funkciókat, ezt követi a művek cím szerinti felsorolása. A műveknek általában csak a tartalmát jelöli meg, értékelésükkel adós marad. A literatúra-szemlélet hagyományossága Trenkánál is tetten érhető: a művek pusztá léte fontosabb, mint minőségük.²⁵ Értékeléseit az jellemzi, hogy a kiemelkedőnek vélt műről többet beszél, több dicsőítő retorikus fordulatot használ, de értékszempontjait elhallgatja.

Az írói névjegyzék végére betoldva Trenka összeírta, hogy kortársai közül ki jeleskedik a teológiában, kánonjogban, az orvostudományban, matematikában, filozófiában, történetírásban (természetesen ez a lista a legbővebb) és a historia litterariában.²⁶ Ezzel zárul jegyzete, és ehhez kapcsolódik egy 7 oldalas kiegészítés, amely főként a 16. századra vonatkozik, és további szerzőnevekkel bővíti a listát.

Trenka Mihály nem volt nagy hatású tanára a pesti egyetemnek, literatúratörténeti jegyzete sem tanúskodik túl nagy eredetiségről, de újabb érdekes adalék a magyarországi historia litteraria történetéhez.

²⁵ MARGÓCSY, *i. m.*, 301.

²⁶ „In historia litteraria: A. Horányi, P. Wallaszky, Steph. Weszprémi, Josephus Benkő, Simonchich.” Ugyanakkor nincs utalás sem itt, sem a főszövegben például Schedius Lajosra, Pápay Sámuelre, se Révai Miklósról, pedig ismerte őket. Az is igaz, hogy Schedius *Lexicon Scriptorum Hungarorum* című kéziratában sem található sehol Trenka neve. . . L. OSZK Kézirattára, Quart. Lat. 31.